

PRAGMATİZM VE DİL-EYLEM TEORİSİ KAPSAMINDA AHMET HAŞİM'İN “BİZE GÖRE”Sİ YAHUT NESİR YAZARI AHMET HAŞİM'İN MESLEK SIRLARI

*The “According to Us” of Ahmet Haşim in the Context of Pragmatism and
the Speech-Act Theory or the Skill of the Prose Writer Ahmet Haşim*

Mehmet Akif DUMAN*

ÖZ: Peirce'e göre pragmatizm yirminci yüzyılın baskın felsefi fikridir. Pratik sonuçları ile muhtevası tetkike çalışılan pragmatik, dil-eylem teorisi kapsamında “perlokasyonel katman” ile bağlantılı olarak kullanılırsa edebî metin tetkikinde sayısız faydalar sağlayacaktır. Nesir edebiyatımızın en mühim isimlerinden olan Ahmet Haşim'in “Bize Göre”si (ki tahlili derinleştirmek için kapsamı bu fıkralar ile sınırlı tuttuk) üstünde yapılacak böylesi tatbikat ile Haşim'in üslubunun inceliklerini tespitte çalışacağız. Şairin lisanını musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mutavassıt bir lisan olarak tarif eden şair Haşim ile nasir Haşim arasında fark vardır. Nasir Haşim pragmatik manada “sözden ziyade dil-eyleme yakın, muttasıl bir lisan” kurmak ister gibi durmaktadır.

Edebî metnin okur üstündeki tesiri ancak tepkiler vasıtası ile ölçülür; metnin edebî bakımdan taşıdığı değer ile savunulan fikrin kıymeti (yahut kıymetsizliği) örtüşme de okurda “zihni bir hareket” meydana getirdiği için pragmatik olarak tesirlidir. Haşim'in teşbihleri ne kadar “mücerret” olsa da tesirleri “müşahhas”tır. Yani pragmatik gerçeği zihinsel gerçekler olsa da algı süreci (doğru ve yanlış olarak değerlendirilebilecek kadar) hakikattir. Haşim bilhassa eşyanın doğası ile oynayarak müşebbeh ve müşebbehün bih arasında orijinal vech-i şebehler kurmak ile perlokasyonel katmanda pragmatik bir çerçeve çizmeye muvaffak olur. Mehmet Kaplan'a göre Türkçede Hâşim'in bu fıkraları kadar “dolgun” yazı yazılmamıştır. Oysa semiyotik (işaret teorisi) bize verdiği imkânlarla dolgunluk olarak nitelenen şeyin aslında “pragmatik bir hile” olduğunu görmüş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, Dil-Eylem, Perlokasyon, Ahmet Haşim, Bize Göre, Ch. S. Peirce

ABSTRACT: According to Peirce, pragmatism is the dominant philosophical idea of the 20th century. If pragmatic, whose content, together with the practical results, is attempted to analyzed is used in the context of the speech-act theory in connection with the perlocutionary plane, it will bring countless benefits in the analysis of literary works. With such an application to the “Bize Göre” (According to Us) (in order to deepen the analysis, I have limited the scope

* Öğr. Gör. Dr., Türkoloji, Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz, Almanya, mehmetakifduman@outlook.de, ORCID: 0000-0002-5633-8268

Geliş Tarihi / Received: 10.06.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 03.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

with these essays) by Ahmet Haşim, one of the main names of our prose literature, we will try to establish the intricacies of Haşim's style. There is a difference between the poet Haşim, who describes the language of the poet as something between music and words, closer to music rather than to the utterance, as a mediating language, and prose writer Haşim. Prose writer Haşim seems to want to found a "rather closer to the speech act than the utterance, a continuous language".

The effect of a literary text on the reader can only be measured by the reactions; even if the value that the text carries from a literary point of view and the value of the defended idea (or worthlessness) does not overlap, it is pragmatically effective because it causes a "mental movement". No matter how abstract the similes of Haşim are, their effects are "concrete", so even if the truths of pragmatics are the truths of the mind, the perceptual process (so much that it can be judged as true or false) is the reality. Haşim manages to draw a pragmatic framework in the perlocutionary plane by playing with the nature of the object and founding original analogy directions between *signifier* and *signified*. According to Mehmet Kaplan, no such "filled" texts were written in Turkish as the essays of Haşim. With the help of the possibilities that semiotics gives us, we will see that the thing called fullness is actually a "pragmatic trick".

Keywords: Pragmatism, Speech-Act Theory, Perlocutionary Acts, Ahmet Haşim, According to Us, Ch. S. Peirce

Giriş

James birkaç yıl evvel başından geçen bir hadiseyi anlatır.¹ Bir dağ gezisine katılmıştır, tek başına bir süre turladıktan sonra geri döndüğünde kalabalığı şiddetli bir felsefi tartışmanın ortasında bulur. Tartışmanın mevzusu sırtını ağaç gövdesine dayamış bir sincaptır. Adamın biri sincabın olduğu ağacın karşısına geçmiştir, adam sincap ile yüz yüze gelmek istedikçe sincap gövdenin diğer tarafına kaçmaktadır. Sincap o kadar hızlı diğer tarafa geçer ki adam farklı yönlerde aynı hamleyi yapsa da yine sincabı karşısına almayı başaramaz. Felsefi soru yahut sorun ise şudur: "Adam sincabın etrafını dolaşmış mıdır, dolaşmamış mıdır?" Şüphesiz adam ağacın etrafını turlamıştır, ancak sincabın etrafında dönüp dönmediği tartışmalıdır. Kalabalık nerede ise tüm mantıklı argümanları tüketince ve görüşlerinde ısrarlı olarak tartışmayı bir nihayete vardırılmayacaklarını anlayınca W. James'ten hakemlik etmesini isterler. Eski bir skolastik felsefe doktrinini hatırlar James, nerede bir çelişki var ise *fark* aranmalıdır. Böylece hangi grubun haklı olduğunu tetkik için şu soruyu yöneltir: "Sincabın etrafında dönmek ile anlaşılacak olan tam olarak nedir?" Etrafında dönmek ile sincabın kuzeyinden doğusuna, sonra güneyine ve sonra da tekrar kuzeyine doğru gitmek mi anlaşılır? Yoksa kastedilen evvela sincabın görüldüğü noktanın başlangıç alınarak onun sağına, sonra arkasına, soluna ve tekrar onun

¹ William James, *Der Pragmatismus. Ein neuer Name für die alte Denkmethode*, Felix Meiner Verlag, 2. Baskı, Hamburg, 1994, s. 26-27.

karşısına konuşlanmak mıdır? Yani esas olan "adam" ve "sincap" değildir; mühim olan "etrafında dolaşmak" ifadesi ile ne anlaşıldığıdır.

James bu misali sonsuza kadar sürebilecek felsefi ihtilafları çözmek için gerekli olan pragmatik metodu idrake faydalı olacağı için verir. Dünya birlik midir, çokluk mudur? Mutlak bir kadere mi tâbiyiz, yoksa özgür irade mi hâkimdir? Dünya maddesel midir, ruhsal mıdır? İşte bu şekilde geçerliliği yani kesin olarak yanıtlanması imkânsız sorular sonsuz bir tartışmaya sebep olabilir. Pragmatizm bu aşamada pratik sonuçları tetkik ile cevap arar.²

Pratik sonuçların tetkiki bilhassa deneme ve fıkra gibi türlerde pragmatik işleyişin analizinde temel dayanaktır. Yani müellifin anlattıkları ile bizim idrak ettiğimiz arasındaki uçurum başlı başına bir mesele olmakla beraber okur üstündeki tesirin perlokasyonel olarak değerlendirilmesi (ama bunun pragmatizm/ pragmatizm ve pragmatizm/ pragmaticism arasındaki fark ihmal edilmeden yapılması) sayısız faydaya sahiptir. Mesela:

*"Aşk yabani bir hayvandır. Kanunlar haricinde, isyan ve ihtilâl dağlarında yaşar. Ancak gece, karanlıklar basınca, gizli yollardan şehre girer ve bahçelerin tarhını, ağaçlı caddelerin kanepelerini alt üst eder [...] Hükümetler, polis ve jandarmayı ona karşı silahlandırır. Halbuki izdivaç, bir şehir müessesesi, bir emniyet tertibatıdır. At cambazhanelerinde musiki çalan ve fokstrot oynayan, dişi sökülmüş, tırnakları eğelenmiş, zararsız aslan, orman canavarına nazaran ne ise aşka kıyasen de izdivaç odur."*³

Ahmet Haşim'in evlilik ve aşk arasında yaptığı mukayesenin tesirli olmasını sağlayan şey pragmatik kapsamında perlokasyonel katmanın kaidelerine uygun biçimde genişletilmesidir. Bu vesile ile yapmaya çalışacağımız analiz A. Haşim'in özelde "Bize Göre" isimli kitabındaki fıkraların genel anlamda da nesir üslubunun başarılı olma sırlarından birini izah etmek cihetinde olacaktır.

Perlokasyonel Katman Nedir?

Danto'ya göre "kavramsal içerik ve yorum" dairesi yazar için, metin için ve okur için ayrı ayrı çizilmelidir.⁴ Yani *okur* ve *eser* ilişkisi yazarın kastından bağımsız da ilerleyebilir. Yazar ne anlatmak istedi ise okur onu

² W. James, *age.*, s. 28.

³ Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 10.

⁴ Arthur C. Danto, *Die Verklärung des Gewöhnlichen. Eine Philosophie der Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1984, s. 278.

anlamak zorunda değildir.⁵ Dolayısı ile dil-eylem teorisi için en mühim kavram olan “perlokasyon” okurun idrak sürecini izah etmesi ve sentaktik-semantic- pragmatik bağlantının kurulması için hayati önem taşımaktadır.

Okur için “Aşk yabancı bir hayvandır” cümlesi dil-eylem teorisi çerçevesinde üç aşamalıdır:

(1) Lokasyonel eylemde (Austin’in ifadesi ile “saying something in the full normal sense”) cümle henüz sabittir, hareketsizdir. İlgili cümlenin mesela dilbilgisine ait özellikleri, fonetik düzeni, öğeleri vb. bu kapsamdadır.⁶

(2) Searle nazarında insani dil idrakinin en küçük eksiksiz birimi olan⁷ illokasyonel eylemde (Austin’in ifadesi ile “doing something in saying something”) artık cümlenin matbu hâlinde, kitaptaki hâlinde dışarı çıkılır. Kelime bu aşamada sadece “dildeki kullanımı” değildir.⁸ Ahmet Haşim’in “Aşk yabancı bir hayvandır” demesi ve muhatabın bunu idrak etme anı iletişimi eyleminin en mühim kısmıdır. En genel anlamda konuşmak da bu

⁵ Yapıtın bu sonsuz yorumlanma özgürlüğü bir noktada ölümsüzlüğünü garanti altına alması demektir. Bu minvalde “açık sanat” eseri kavramı hakkında detaylı malumat için bk. M. Akif Duman, *Metafor ve Semiyotik*, Gece Akademi, Ankara, 2019, s. 63-80. Yorum sonsuzluğunun temelinde şüphesiz “bakış açısı farklılığı” yatar. A. Haşim bakış açısındaki farklılığın temel teşkil etmesine güzel bir misal verir: “New York veya Londra gecelerinde, kuru bir kemik parçasını, aklıktan gözü dönmüş köpeklerin ağzından kapmağa muhtaç kalan korkunç hayat düşünlerine verilen *fakir* ismi, Hindistan’da Ganj nehri kenarında, yarı mukaddes bir pâyenin unvanıdır” (Ahmet Haşim, *age.*, s. 23). Benzer şekilde “köpek” lafzı her dilde bir küfür olarak kullanılırken, insanların ona karşı minnet ve muhabbet taşıması tuhaftır. A. Haşim, Kırklareli taraflarında bir çiftliğe misafir olur. Karakaçanlarda bir öğle yemeğine davet edilir. Çobanlar “Size prenslerimizi gösterelim” diyerek Haşim’e henüz süt emen köpek yavrularını gösterirler. Köpek bir vesile ile kuru ekmek yerine etin tadına bakarsa vahşileşmekte ruhu bir canavar ruhu hâline dönüşmektedir. O vakit çobanlar bu köpeği öldürmek zorunda kalmaktadır. Haşim “mahrumiyet pahasına fazilet sahibi olan böyle bir hayvan” diyerek zaten hazzetmediği köpekler hakkındaki öngörüsünü desteklemiştir (A. Haşim, *age.*, s. 41-43).

⁶ John Langshaw Austin, *Zur Theorie der Sprechakte*, Reclam, Stuttgart, 1972, s. 110-6, 119-25, 131, 142 vd.; lokasyonel ve illokasyonel farkı için bk. s.165-7.

⁷ John R. Searle, *Geist, Sprache und Gesellschaft. Philosophie in der wirklichen Welt*, Çev. Harvey P. Gavagai, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988, s. 163. Bu aşamada birinci kişinin eylemi ile bunun tesirlerini ayırır Searle. Birine emir vermek ile bir şey *getirmesi*, tartışmak ile *ikna etmek*, tespit yapmak ile *inandırmak*, hikâye anlatmak ile *eğlendirmek* bu nevidendir. Bu eylemlerden ilki illokasyoneldir. İkinciler ise bu eylemlerin (beklenen) neticeleridir (s. 164-5).

⁸ Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Blackwell, Oxford, 1999, s. 43.

aşamadır. İlkini (*il* ekinden de anlaşılacağı üzere) zıddı olan bu eylem türünde cümle matbu hâlden çıkar, canlanır; ete kemiğe bürünür.⁹

(3) Bu kapsamda bizim için en mühim aşama “perlokasyonel”dir (Austin’in ifadesi ile “doing something by saying something”). “Per” ekinin “ötesinde” manasından da anlaşılacağı üzere artık yazılı hâlden çıkıp sese dönüşen cümle muhataba sarf edilmiştir ve onun üzerindeki etkisi yahut tepkisi (eylemi) beklenmektedir.¹⁰ “Aşk yabanî bir hayvandır” cümlesi doğrudan bir hitap içermemesine rağmen bir okur için azami derecede çok şey ifade edilecekken bir diğeri için “saçmalık” olabilir.¹¹ Bu aşamada “pragmatik” devreye girer. Biz okurun beynini okuyamayacağımız için tepkiyi eylemleri ölçüsünde anlarız. Yani davranış bizim için düşüncenin tek anlamıdır.¹²

Şu hâlde (1) müşebbeh (benzeyen)- müşebbehün bih (kendisine benzetilen) ayrımı esas olmak üzere (ki bu sayede eyleme geçişi anlaşılır kılarız) (2) perlokasyonel katmanda etkisi hesaplanan *gönderiler* ancak (3) pragmatikğin (ve akabinde pragmatizmin) sınırları içinde makul bir değerlendirme alanı bulurlar. Bu sayede “A. Haşim’in nesri neden bu kadar başarılı?” sorusunun da cevabını büyük oranda vermiş olacağız.

Haşim’in Nesri

A. Şinasi’nin tabiri ile “harikulâde bir hayatla yaşayan”¹³ mavi gözlü; beyaz tenli, kumral¹⁴, muhayyilesi bir motor gibi hızlı işleyen¹⁵ A. Haşim Reji Şirketinde küçük bir memur olarak çalışmaktadır.¹⁶ Genelde huysuz ve alıngan biri olmasına rağmen Y. Kadri’ye karşı daha munistir. Y. Kadri onun kalbinde pas tutmayan bir köşesindeki yerini şairin son günlerine kadar

⁹ J. L. Austin, *age.*, s. 116-25, 127-36; lokasyonel ve illokasyonel farkı, s. 165-167; illokasyonel rol, s. 53, 92 vd., 118, 121, 133, 166.

¹⁰ J. L. Austin, *age.*, s. 118-25, 127-36. İllokasyonel ve perlokasyonel farkı, 138-152.

¹¹ Detaylı bilgi için bk. M. Akif Duman, “John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Speech Act) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Ecir ve Sabır Hikâyesine Atf-ı Nazar”. *Molesto*, C. I, S. 4, 2018, s. 38-52.

İlgili makalede “speech act”ı “söz edim” (kuramı) biçiminde değil de “dil-eylem” olarak dilimize çevirme sebebimiz ayrıca lokasyonları “düz söz” (locutionary), “edimsöz” (illocutionary), “etkisöz” (perlocutionary) olarak da değil de orijinal şekilleri ile muhafaza etmenin gerekliliği de izaha çalışılmıştır.

¹² W. James, *age.*, s. 28.

¹³ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 11.

¹⁴ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 101-102.

¹⁵ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 130.

¹⁶ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 97.

muhafaza etmek ile övünür.¹⁷ A. Haşim canlı canlı konuşmaya başladığı vakit keskin zekâsının elvan elvan havaî fişekleri yani fikirleri, tasavvurları, düşüncesi, öngörülere, hükümleri, tahminleri vb. etrafa saçılmaktadır.¹⁸

A. Haşim'in ruh iklimi oldukça dengesizdir; "galat-ı hilkat" olarak nitelediği Süleyman Nazif'i bir gün "muhteşem bir çınar"a teşbih edebilmektedir. Zira "Bize Göre"nin 6. fıkrasında da S. Nazif'ten övgü ile bahsedilir.¹⁹ Keza Y. Kemal'e²⁰ ve F. Rıfki'ya karşı da aynı uçlardaki ruh hâlleri ile yaklaşır.

Naif, kırılğan karakterinin en büyük sebeplerinden biri de şairin dış görünüşüne olan itimatsızlığıdır²¹:

*"Dün gece gözüme bir lahza uyku girmedi. Önce şu alnımın çıkıklığını düzeltsem acaba nasıl olurum? dedim. Sonra, baktım ki, burnum da küçülmeye, biçime girmeye muhtaçtır. Haydi onu da yaptım farz edelim. Ya gözlerimin rengini nasıl değiştirebilirim? Ağzımla yanağım arasındaki yara izini nasıl silebilirim? Ya şu, ya bu derken en sonunda bu kafayı dibinden kesip atmaktan başka çare olmadığını anladım!"*²²

Bu şekilde fiziksel görüntüsünden duyduğu memnuniyetsizliği dile getiren şair Y. Kadri'ye göre hep bir "O Belde" özlemi içindedir.²³

Üstat Paul Verlaine gibi hasbelkader simbolist olmamıştır.²⁴ Bu fikri,

¹⁷ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 99.

¹⁸ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13; Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 102.

¹⁹ Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Lakkakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 9.

²⁰ Yahya Kemal'in bir gün onun şairliğinden şüphe ile "Ahmet Haşim, nesir yazsa daha iyi bir şey yapmış olur" demesi A. Haşim'i çok etkiler (Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 120). Genel anlamda da bilhassa Arap kökenli olması sebebi ile rencide edilir büyük şair (Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 124). Y. Kadri kendisine büyük iyilikler yapmasına rağmen N. Hikmet kendisini şiddetle tenkit edince gülüp geçer de A. Haşim ufak bir çatmaya tahammül edemez. Tartışma o kadar büyür ki Nâzım'ın "Haşim'i rasgeldiğim yerde döveceğim" demesi üzerine A. Haşim cebinde bir de tabanca taşımağa başlar (Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 134).

²¹ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19.

²² Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 103.

²³ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 111.

²⁴ "Paul Verlaine'e 'Siz ki simbolizmin babasıdır; bize bu çığıra dair bir açıklamada bulunur musunuz?' diye sormuşlardı. Bu soru karşısında Verlaine'in tepesi atmış: 'Simbolizim de nedir? Bu Almanca bir söz müdür?' demiş ve ilâve etmişti: 'Ben bir kuşum, ötüyorum; nasıl ki, Zola da bir öküzdür, böğürüyor.'" Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın*

daha doğrusu düşünce sistemini Galatasaray Lisesi'nde talebesi olduğu Ahmet Hikmet'ten alır: "Fikrin şekilden evvel hazırlandığı hissini veren eserlerde şiir mucizesinin var olmasına imkân yoktur. Ahenk ve kafiyenin tesadüflerinden doğmayan fikirler san'ata mal edilemez".²⁵ Senelerden sonra, Sorbonne profesörlerinden ve asrın en büyük filozoflarından Chartier'nin bir kitabında bu görüşün teyidini bulur. Bu idrak sistemine göre mesela ahlaki, sosyal ve felsefi şairlerden olan T. Fikret'in taşıdığı kocaman kanatlara rağmen bir türlü göğe yükselemeyişinin sebebi de budur.

"[...] Şair, ne bir hakikat habercisi, ne bir belâgatli insan, ne de bir vâzı-ı kanundur. Şairin lisanı 'nesir' gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mutavassıt bir lisandır"²⁶ diyen şair Haşim'dir, nasir Haşim ise pragmatik manada "sözden ziyade eyleme yakın, muttasıl bir lisan" kurmak ister gibi durmaktadır.

Ahmet Haşim, "çağdaş Türkiye'nin en orijinal bir üslupçusu"dur (A. Canip), "eşya ve insanları en fevkatabiiyye hakikatlerinde yakalayan dikkat ve tahliller"ın sahibidir (A. H. Tanpınar). Onun nesri "[...] ince, zarif, nükteli, sanatlı, işlenmiş, kadife gibi yumuşak ve açılmış çiçekler gibi olgun [...], ekseriyetle pek zeki ve bazen de için için müstehzi"dir (A. Şinasi).²⁷ M. Kaplan "Bize Göre"nin ön sözünde A. Haşim'in nesrini "şüirleri gibi, gevezelikten uzak, derli-toplu" olarak niteleyip "Mübalağasız olarak iddia olunabilir ki, Türkçede Hâşim'in bu fıkraları kadar 'dolgun' yazı yazılmamıştır." der.²⁸ İşte semiyotiğin (işaret teorisi) bize verdiği imkânlarla dolgunluk olarak nitelenen şeyin aslında "pragmatik bir hile" olduğunu görmüş olacağız.

Dilde Rüya Hâlini Kuran Adam: Haşim.

Her bir fikranın bir önermesi (bir cümlede özetlenebilecek bir yargısı) ve her bir cümlenin de üzerine odaklandığı yahut kurgulandığı bir kelime mevcuttur. Kitaptaki ilk fıkra (Başlangıç) için bu kelime "müşteri"

Kitabı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34-35; Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 107.

²⁵ A. Haşim, *age.*, s. 47.

²⁶ Ahmet Haşim, "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Dergâh*, nr. 8, 5 Ağustos 1337/ 1921, s. 113-114 (daha sonra *Piyâle*'de, s. 69-77).

²⁷ Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. I-III.

²⁸ A. Haşim, *age.*, s. IV.

müşebbehün bihidir²⁹.

*“Hareket etmeyen güzel bir vücudu nasıl her taraftan yağ tabakaları kaplarsa, gazeteler de bir taraftan yiyecek ve içecek ilânları, diğer taraftan metni kovan resimlerin istilâsı altında kaldı. Dünya basınına göz atılınca hükmedilir ki, mide ve barsak, dimağdan çok daha şerefli birer uzuv derecesine yükselmiştir.”*³⁰

Müşteri ve dolayısı ile maddiyat (yani reklam) odaklı gazetecilik anlayışının hicvi esnasında müşebbehün bihlerin tek bir kelime olmayıp da nispeten girift bir şekilde verildiği görülür. Gazetelerin yiyecek içecek ilanları ile dolması (müşebbeh/ benzeyen) hareket etmeyen güzel bir vücudu, her taraftan yağ tabakalarının kaplamasına (müşebbehün bih/ kendisine benzetilen) benzetilmektedir. Yapılan ikinci teşbih fıkralarda nerede ise genel bir kaide olan “muttasıl bir lisan” tavrına misaldir. A. Haşim ana fikri farklı açılardan, farklı benzetmelerle izah eder. Müşteri eleştirisi akabinde “mide ve bağırsak” ve “dimağ” mukayesesi ile pekiştirilir. Hatta bir teşbih-i cem ile bitirilir paragraf: *“Dimağ, haysiyetinden bu kadar kaybettikten sonra, hayatî faaliyette insanın [müşebbeh] filden [müşebbehün bih], karıncadan [müşebbehün bih], leylek [müşebbehün bih] veya zürafadan [müşebbehün bih] hiçbir farkı kalmıyor.”*³¹

Haşim teşbih ve istiareleri o kadar iç içe ve uyumlu kullanır ki uzun uzadıya şerh edilmeleri dahi mümkündür. Haşim’in bu fıkralarında Freud’un “Verdichtungsarbeit” (sıkıştırma işi) olarak nitelediğine benzer bir işlem söz konusudur. Freud’a göre rüya bir yarım sayfayı ancak doldurabilecekken analizi (rüyanın fikirsel yönünün tahlili) altı, sekiz, on iki kat fazla bir alana/kâğıda ihtiyaç duyar.³² O hâlde Haşim’i dilde rüya hâlini temine muvaffak olmuş sayabiliriz. Mesela Hâşim’in 12. fıkrası olan Münekkit’i bu bakımdan tetkik mümkündür. İlk iki cümle ile konuya girildikten sonra paragraf bir istiare-yi musarraha ve teşbih-i müekkele ile bitirilir:

“Ağzınızdan düşürüverdiğiniz küçük ve mürâî bir övmeğe karşılık sırtımıza geçirilen tantanalı altın hil’ati bir an içinde kaybetmemek ve

²⁹ “Gazetecilik, ticaret mahiyetini aldıktan sonra, kendisine ‘müşteri’ ismi verilmesi daha doğru olan okuyucunun hoşuna gitmek gayretiyle gazeteler, yavaş yavaş sütunlarından ‘fikir’ in bütün şekillerini süpürüp attılar” (A. Haşim, *age.*, s. 3).

³⁰ A. Haşim, *age.*, s. 3-4.

³¹ A. Haşim, *age.*, s. 4.

³² Sigmund Freud, *Die Traumdeutung*, Studienausgabe II, Frankfurt am Main, 1900/1972, s. 282, ayrıca bk. 282- 304.

yağmur altında bir çıplak gülünçlüğüne düşmemek istiyorsanız, sakın sözünüze en ufak bir ihtiyat kaydının gölgesini düşürmeyiniz.”³³

Yalakalığa yapılan bu eleştiri dozu düşürülmeden devam eder: “*Halbuki her fikir otlağından, topal ve yaralı bir hayvan [müşebbehün bih] gibi, sopa ile, taşla, tekme ile uzaklaştırılan münekkit [müşebbeh], hakikatte, insan zekâsının en tesirli hizmetkârlarından biridir.*”³⁴ “Fikir otlağı” teşbihi, hayvanın “topal ve yaralı” olması, uzaklaştırılmanın sadece sopa ile değil “taşla, tekme ile” olması vb. gibi ahenkli bir bütünün parçaları hâline getirildikleri için okurken dikkati çekmeyen bu detaylar, tasvir yahut tasavvuru perlokasyonel etki üstünden pragmatik bir çehreye büründürür. Yani Haşim ne kadar “mücerret” izahatta bulursa da “müşahhas” tesirleri olur. Sonraki paragrafta bir mukayese ile insanın çok yönlülüğü vurgulanır:

“At, arka ayaklarıyla, Dempsey ve Carpentier'nin yumruklarından daha mükemmel çifteler atar; arı, kimyane fırınlarına ve dolaşık imbiklere hiç muhtaç olmaksızın bir Berthelot dehasıyla balını süzer, örümcek en usta bir dokumacı gibi havaî tuzağının görülmez tellerini örür. Fakat o kadar!”³⁵

Son üç kısa paragraf ile de münekkidin vazifesi vurgulanır. Perlokasyonel etki ile pragmatik katmana geçişi yapabilme salahiyeti Haşim'e en basit mevzularda bile ihtişamlı bir üslup sağlar. 29. fıkra tahta kuruları ile ilgilidir. Daha ilk teşbihin müşebbehün bihi ile pragmatik süreç başlar, Haşim'i ısırarak uykusunu bölen tahta kurusu bir “hırsız”a teşbih edilir:

“Karnı, patlayacak kadar taze kanla dolu bir tahtakurusu, odayı bir anda dolduran göz kamaştırıcı ışık içinde, ne yapacağını, nereye gideceğini, nasıl saklanacağını bilmeyerek, sırtında koca yükü yakalanmış bir hırsız telaşıyla, beyaz örtülerin kıvrımları arasında aptal aptal kaçıyor.”³⁶

Evvvela “karnı patlayacak kadar taze kanla dolu bir tahtakurusu” gözümüzün önüne gelir. Bu görselliği müşebbehün bih için kullanılan nitelemeler tamamlar: “odayı bir anda dolduran göz kamaştırıcı ışık içinde, ne yapacağını, nereye gideceğini, nasıl saklanacağını bilmeyerek, sırtında koca yükü yakalanmış bir hırsız [...]” Ayrıca bu hırsız “aptal aptal” hareket etmektedir. Detaylardaki bu incelik cesaret bakımından (vech-i şebeh) tahtakurusu (müşebbeh) ile mukayese edilen aslanın (müşebbehün bih)

³³ A. Haşim, *age.*, s. 15.

³⁴ A. Haşim, *age.*, s. 15.

³⁵ A. Haşim, *age.*, s. 16.

³⁶ A. Haşim, *age.*, s. 33.

tasvirinde nerede ise zirveye ulaşır: “Tırnakları hançerlerden daha kesici, dişleri en müthiş kılıçlardan daha delici, sesi gök gürlemeleri gibi hava tabakalarını dalgalandıran, kuyruğunun her darbesi yerleri sarsan koca aslan [...]”³⁷ Bu aslan tasavvuru sadece tahta kurusu ile mukayeseyi kuvvetlendirmez, aynı zamanda kelimelere eylemsel bir değer kazandırır.

Pragmatik Muhalefet

Pragmatğin modern bilim tarafından yaratılan duruma spesifik bir tepki olarak basit anlamda teori ve pratik arasında bağlantı kurması beklenir.³⁸ A. Haşim ise pratikte kabul görmesi muhtemel olmayan fikirleri meşrulaştırmak ile kendi “pratiği”ni oluşturur. Haşim Dostum isimli 18. fıkrada fikirleri (müşebbeh) zahmetle kımıldamak (vech-i şebah) bakımından “sonbaharın hasta sinekleri”ne (müşebbehün bih) benzetir.³⁹ Teşbih-i mufassal perlokasyonel manada aksayabilecekken Haşim teşbihi genişletir: “Köpüklü serin içki boğazından geçtikçe, bir dakika evvel, zihninde sürüklenmekten bile âciz sineklerin yavaş yavaş kanat oynatmağa başladıklarını gözümle görüyor gibi idim.”⁴⁰ Yetmez, birkaç cümle sonra bu sefer de sinekler “arı”ya teşbih edilir: “Fazla bekletmeden bira ve kokteyl dimağında müthiş bir patlama ile karşılaştılar ve ölgün sinekleri kudurmuş arılara döndürdüler.”⁴¹ Bu eylemsellik kazandırma tavrı en temel anlamda Peirce’ün görüşleri çerçevesinde izah edilebilir.

Peirce bir mektubunda kendi anlayışını; pragmatizm altında Schiller, James, Dewey, Royce ve diğerlerinin felsefesinden anlaşılan şeyden ayırmak istediğini izah eder. Eski formu pragmatizm olan öğretisi şimdi “pragmaticism” olarak anlaşılmalıdır.⁴² Peirce’ün duyduğu temel rahatsızlığa James’in hakikati “cash value” (nakit değeri) olarak değerlendirmesi misal verilebilir. James’in pragmatizm üzerine en etkili ders dizisi 1907’de *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* (Pragmatizm: Bazı Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim) olarak yayımlanır. James için bir teorinin değeri “nakit değeri” ile ölçülmelidir. Doğruluk veya yanlışlıkları bizim için bir fark yaratmazsa, teori gereksizdir ve yanlış olarak

³⁷ A. Haşim, *age.*, s. 34.

³⁸ Teori-pratik rabitası yani bu ikisi arasında mutabakat sağlanma çabası için bk. Karl Otto Apel, *Schriften zum Pragmatismus und Pragmatizismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1970, s. 13-19.

³⁹ A. Haşim, *age.*, s. 21.

⁴⁰ A. Haşim, *age.*, s. 21-22.

⁴¹ A. Haşim, *age.*, s. 22.

⁴² Ch. S. Peirce, *Collected Paper of Ch. S. Peirce*, C. I-VI. yay. Ch. Hartshorne ve P. Weiss, Cambridge/Mass. 1931- 1935; C.VII-VIII. yay. A. W. Burks. Cambridge/Mass. 1958. (Bd. I- VI, 1960), 8.205.

adlandırılabilir. Aynı pratik sonuçlara yol açan iki teori James için aynı anlama sahiptir.⁴³ Mesela "dilenciler insanların duygularını sömürür" yargısını fıkrâ kapsamında okura iki bakımdan vermek mümkündür. Doğrudan tenkit edilmeyip zeki çehreli adam olarak tasvir edilerek yoklama defteri imzalamaya mahkûm bir kalem efendisi intizamıyla, her gün, tam saat altıyı kırk geçe köşesine gelse; mahir bir avcıya teşbih edilip ona para verenler kurduğu tuzağa düşmek için kanat çırpın güvercinlere benzetilse ve nihayet hudutsuz bir saflık ve gâflet denizi içinde, merhameti, pahalı inciler şeklinde, kolayca avlamaktan zerre kadar mahcup görünmeyen biri olarak nitelense de netice değişmez mi?⁴⁴ James'e göre değişmez, Peirce'e göre değişir.

Peirce'e göre pragmatizm felsefî bir sistem değildir. O sadece bir düşünme yöntemidir.⁴⁵ Hatta pragmatizm felsefî bir sistem olmadığı gibi "felsefe" de değildir.⁴⁶ Disiplin olarak adı ne olursa olsun pragmatik ufuk genel bilginin ahlaki bakımdan sahip olduğumuz malumata uyarlanmasıdır.⁴⁷ Şu hâlde pragmatik için en mühim sorunlardan biri ahlak ve hakikat çatışmasıdır. Başka bir deyişle Haşım'ın yazdığı ve bize "uygun" gelmeyen ifadeler pragmatik tesir ile ne derece meşruluk kazanır? Mesela: "*Moda sahillerini düşündüm: Sarı saçlı İngiliz sütannelerinin el arabalarında dolaştırdığı pembe çocukları seyretmekle geçirilecek bir günün zevki [...]*"⁴⁸ diyen Haşım'ı pekâlâ hoş karşılamayabiliriz. "*Gerçi iyimserliği saflık derecesine vâdiren bazı kalem sahipleri, hâlâ kısır çalı fidanları üzerinde taze güller görmekte ısrar etmektedir.*"⁴⁹ dediği kalem sahipleri zamanın meşhur edipleri olabilir ve bizim nazarımızda Haşım'den daha kıymetli olmaları mümkündür. "Şu hâlde: Erkeği, seve seve, ölüme yollayacak derecede cinsî bir üstünlük ve kudrete sahip olan kadının erkeğe, yani kendi esirine, eşit olmak ve benzemek için dişini turnağına takarak yaptığı gayretlerin sebebi delilikten başka ne olabilir?" görüşüne katılmak zorunda değildir okur. "*Esnemek, ızdıraplı bir ruh düğümü olan bütün gerilmiş vaziyetlerin çözümlüğüdür. Ruh tahlillerinde eşsiz olan bir filozofun dediği gibi, dikkat, bekleyiş, uyanıklık vaziyetinde, yay gibi gerilmiş duran adam, esneyemez. Esnemek, harp ve müdafaa vaziyetini terk etmiş,*

⁴³ William James, *Pragmatism and The Meaning of Truth*. Cambridge, 1975, s.27 vd.

⁴⁴ A. Haşım, *age.*, s. 22-23.

⁴⁵ Ch. S. Peirce, *age.*, 8. 206 ve II 539.

⁴⁶ Ch. S. Peirce, *age.*, 8. 207.

⁴⁷ Ch. S. Peirce, *age.*, 5. 1. Ayrıca bk. M Fisch, Max H., "A Chronicle of Pragmaticism, 1865-1879", *The Monist*, C. XLVIII, S. 3, 1964, s. 442.

⁴⁸ A. Haşım, *age.*, s. 18-19

⁴⁹ A. Haşım, *age.*, s. 7.

tam bir emniyet içinde olduğunu hisseden vücudun mes'ut teslimiyetidir.” çıkarımı bize pekâlâ çok abartılı gelebilir.⁵⁰ Hele “[...] medenî bir şehrin kışı bekleyen nice zevkleri var. Kadın kürkleri ve kış tuvaletleri, güzel kokan taze tenlere kavuşmak için sabırsızlanıyorlardı; büyük otellerin dans salonlarında cazbant takımları nikelden dolaşık musiki âletlerini ağızlarına almışlar, gökyüzündeki görünmez orkestra şefinin işaretini bir an evvel görmek için asabi ve beyaz gözlerle havaya bakıp duruyorlardı.” tasavvuru yakacak kömür bulamayan fakir fukaranın hâli düşünülerek gayet saçma addedilebilir.⁵¹ “Ya boya örtüleri? Bunların altında hakikî çehreyi hiç görmek kabil mi? Boyalar olmasa bilmem kadın ne yapardı?” diyen (yahut bu tür bir diyaloga kulak misafiri olan) Haşim’e muhalefet edilmesi gayet mümkündür.

Eylemleri bir amaca göre yapmak ve bunda sadece fayda hedeflemek noktasında Peirce’nün muhalefetine uğrayan pragmatizm bilimsel bakımdan sistematik bir sınıflama problemi ile karşı karşıyadır.⁵² Daha sonra mantık ve etik bakımdan niteliği tartışılmalıdır.⁵³ Haşim’in etkileyici dili bu bakımdan “fıkra”larda öne sürülen savların üstünü örtmesi bakımından eleştirilebilir.

Pratik Algı Karmaşası

Ch. W. Morris temelli⁵⁴ semiyotik anlayışı ile bağlantılı olarak felsefi dil analizinde ve buna uygun olarak bilim teorisinde üç disipline yönelik bir ayırım dikkati çeker: *Sentaktik*, *semantik* ve *pragmatik*. Sentaktik daha ziyade işaretlerin birbiri ile olan rabitasına odaklanır. Semantik ise işaretlerin işaretler ile sembolize edilen dil dışı nesnelere ve konular ile rabitası merkezlidir. Nihayetinde pragmatik ise işaretlerin kullanıcı ile, insanlar ile rabitasını konu edinir.⁵⁵ Kökeni Protagoras’a kadar götürülebilecek pragmatizmi yanlış olarak kabaca tahayyül etmek kapsamında (yani bir sisteme sahip olmaz surette) izah etmek ile olumlu anlamda ideolojisiz bir aktivizm olarak görmek, herhangi bir felsefi refleksin savunucusu saymak yahut tek boyuta indirgeyip amaç-vasıta ilişkisi arasına sıkıştırmak olacaktır ki bu da pragmatizmi felsefeden uzaklaştırır. Bu bağlamda orta nokta ise “metafizik”tir.

⁵⁰ A. Haşim, *age.*, s. 30.

⁵¹ A. Haşim, *age.*, s. 40.

⁵² Ch. S. Peirce, *age.*, 5.33.

⁵³ Ch. S. Peirce, *age.*, 5.35.

⁵⁴ Ch. W. Morris, “Foundations of the Theory of Signs”, in: *International Encyclopedia of Unified Sciences* 1, Nr. 2. University of Chicago Press, Chicago, 1938.

⁵⁵ K. O. Apel, *Transformation der Philosophie*, C.II (Das Apriori der Kommunikations-gemeinschaft), Suhrkamp, Frankfurt am M, 1976, s. 178-9.

Muhtemel olarak pratik etkileri de olabilecek akla gelmesi muhtemel tesirleri konsept konusu yapar Peirce; dolayısı ile bu sefer devreye (yani etki hakkındaki konsept) nesne konsepti dahil olur.⁵⁶ Bir terimin tam anlamının "pratik" olarak ifade edilmesi öğretisi, önerilen bir davranış biçiminde veya terim doğruyken beklenecek deneyimler biçiminde ortaya çıkar. Terimin doğru olmaması varsayımı sonuçların farklı olmasına ve birbiri ile bağlantılı diğer kavramların da farklı sonuçlara sahip olmasına sebep olur. Yani hakkında sabit bir fikir sahibi olduğumuz konularda Haşim'in "ikna edici" bir üsluba sahip olması bir algı karmaşasına sebep olsa da eylemsellik konusundaki kuvveti ile hemen daima metafiziğin nimetlerinden istifade eder.

Arada bir mizojini (misogyny) alametleri gösteren Haşim son (42.) fıkrada bize göre kadınlar için hakiki cazibenin ezeli düsturu olarak "çok konuşmama"yı ve "yılışmama"yı işaret eder: "Bence İlahî başların pembe dudakları, her açılışta, dimağdan inen koca bir hamakat öküzüne yol veren bir kapı vazifesini görür. Bu itibarla bazı kadın başları, gerçekte, altın, elmas ve yakuttan yapılmış tiksindirici birer alıklık deposudur."⁵⁷ Sorun tam olarak budur. Parçanın edebî bakımdan taşıdığı değer ile savunulan fikrin kıymeti (yahut kıymetsizliği) örtüşmese de okurda "zihnî bir hareket" meydana getirdiği için pragmatik olarak tesirlidir. Yani mühim olan sincabın hareket istikameti, aşkın teşbih edildiği hayvanın cinsi vb. detayları da muhtevî olarak kurulan rüyanın yalan olsa da (bilhassa zihinde) muttasıl olmasıdır.

Yalancı Haşim!

Nietzsche'ye göre metafor kullanımı bilinçsizliktir ve yüzyıllık alışkanlığın bir sonucudur. Bu bilinçsizlik de zamanla *hakikat* duygusunun unutulmasına sebep olur.⁵⁸ Davidson da metaforu yalan ile bağlantılı olarak aynı katmanda değerlendirir.⁵⁹ Metafor neyin ayırımına vesile oluyorsa bu anlam değildir; bilakis "kullanım"dır; bu bakımdan metafor "iddia, ima, yalan" gibi bir tavra sahiptir. Davidson bu yalan argümanını merkeze alır.⁶⁰ Yalan merkezli düşünürsek "*Burnu tıkalı bir insan, bir kör ve bir sağırdan ziyade hayatın güzel bahçesi ortasına atılmış bir bedbaht ve bir sersemdir*"⁶¹

⁵⁶ Ch. S. Peirce, *age.*, 5.2.

⁵⁷ A. Haşim, *age.*, s. 51.

⁵⁸ Friedrich Nietzsche, "Kommentar zu Band 1-13", *Samtliche Werke Kristische Studienausgabe in 15 Banden (KGW)*, yay. Giorgi Colli, Mazzino Montinari, Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, München, 1999, C. I, s. 875-890.

⁵⁹ Patti D. Nogales, *Metaphorically Speaking*. CSLI Publications, Stanford/California, 1999, s. 100.

⁶⁰ Donald Davidson, "What Metaphors Mean", *Critikal Inquiry*, S. 5, 1978, s. 258.

⁶¹ A. Haşim, *age.*, s. 40.

cümlesi ziyadesi ile mantıksızdır. Burnu tıkalı bir insanın bir ama ve sağır ile mukayesesini bir tarafa “hayatın güzel bahçesi” de nedir? Ruha giden yolun yalnız kokular olması gayet abartılıdır. Mesela bir fıkrada A. Haşim karanlık bir gece, saat ona doğru, Haydarpaşa’dan Beykoz’a kadar seyahat etmemizi şiddetle tavsiye eder: “İhtiyar yalıların arkasında, denizi takiben bütün Boğaz’ı kateden uzun caddenin karanlıkları kadar zengin bir gece karanlığı bilmiyorum. Mercanlar, süngerler, yosunlar ve bin türlü sedefler ve balıklarla dolu bir denizaltını andıran zengin bir karanlık!”⁶² Yalılar ihtiyar olur mu hiç? Hele karanlığın muhtevası akıllara zarardır. Bir yerde de General Nobile ve arkadaşlarına övgüler dizer A. Haşim: “İnsan saadetinin henüz acı olan balını, biraz daha tatlılaştırmak için yeni usareler toplamak ümidiyle, esrarengiz kuzeye doğru uçan ve kanatları kırılarak buz kayaları üzerinde uyusup kalan asil arılar!” İnsan saadetinin acı balı da nedir? Yeni usareler toplamak için bir insan kutuplara neden gider? Hem nasıl olur da bir insan böcek nev’inden bir şeye teşbih edilir?

Ahmet Haşim’in fıkralarını metaforik kullanımlardan uzak, körü körüne mantığı ön plana alarak okursak büyük bir “yalanlar” dizisinden başka bir şey göremeyiz. Okurun hiçbir şekilde bu mantık süzgecine takılmadan burnu ulvileştirmeyi, yalıtı ihtiyara teşbihi ve general’i arı olarak görmeyi tasdik etmesi (yani hemen kabul edip bunun tesirini ve sonrasını düşünmesi) tam olarak “perlokasyonik katmana geçmesi (yahut yazar tarafından atılması) ve orada pragmatik sürece dahil olması” ile izah edilebilir. Aksi hâlde leylekten için “Kırmızı gagasının takırtısı, ses haline gelmiş bir sıcak temmuzdur.”⁶³ demek hiçbir surette izah olunamaz.

Kant ve Haşim

James kendi felsefesini daha ziyade “radikal ampirizm” veya “plüralizm” olarak adlandırmayı uygun görür. Dewey “experimentalism” veya “enstrümentalizm” karşılıklarını kullanır. Schiller ise “humanism” der, Peirce ise daha sonra “pragmatism”⁶⁴ terimini icat eder. Bu isim çeşitliliği, pragmatizmin başlangıçta ne anlama gelmesi gerektiği konusunda netlik olmadığını ifade eder. Peirce bu terimi deneysel düşüncesinin yanı sıra Kant’tan alır.⁶⁵ Peirce’ün “felsefedeki ana sütü” olarak nitelediği⁶⁶ *Kritik der*

⁶² A. Haşim, *age.*, s. 34.

⁶³ A. Haşim, *age.*, s. 32.

⁶⁴ Ekkehard Martens, *Texte der Philosophie des Pragmatismus. Charles Sanders Peirce, William James, Ferdinand Canning Scott Schiller, John Dewey*. Reclam, Stuttgart, 1975, s. 10-11.

⁶⁵ Ch. S. Peirce, *age.*, 5.412 ve II. 391.

⁶⁶ Ch. S. Peirce, *age.*, I. 287.

reinen Vernunft'ta (Saf Aklın Eleştirisi) "pratik" ve "pragmatik" kelimeleri kesin amaç ve ampirik vasıta alakaları bakımından karşı karşıya dururlar. Kant'a göre *pratik* özgürlükle mümkün olan her şeydir. Eğer özgür keyfilüğimizin uygula(n)ma koşulları ampirik ise o zaman akıl (idrak) düzenleyici kullanımdan başka bir şeye sahip olamaz. Yani özgür irademizi kullanma şartları ampirik ise bize duyular tarafından önerilen amaçlara ulaşmak için *pragmatik* serbest davranış yasaları dışında yol yoktur.⁶⁷

Peirce 1902'de yazdığı sözlük maddesinde Kant'ın pragmatik antropolojisine işaret eder⁶⁸ ve "pratik gerçekler"i, insanın amacı olarak salt eylemi reddeder. Buna mukabil amaç olarak "somut mantıklılığın gelişimi"ni işaret eder.⁶⁹ Kant da *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*'inde (Pragmatik Anlamda Antropoloji) gerçeklik ve normatiflik arasında bir senteze varmaya çalışır. Kant ön sözde pragmatik doğa bilgisini belirler. Fizyolojik olanın aksine *insan tabiatının* ne yaptığı değil, bilakis insanın özgür eylemselliği ile ne yapabilir, ne yapar yahut ne yapmalı olduğu önem arz etmelidir. Yani mesele ampirik koşulların alana dahil edilmesindedir.

Karakaçanlarda bir öğle yemeğine davet edilen Haşim "Keçi kılından örülmüş siyah çadırlar altında, bir yamyam yemeğini andıran kuzu çevirmesini yedikten sonra etrafı gezmeğe gittik" der.⁷⁰ Kuzu çevirmenin (müşebbeh) yamyam yemeğine (müşebbehün bih) benzetilmesi aslında epeyi tahkir edicidir. James'e göre çoğunluk bu yemeği öyle nitelirse bu hüküm doğrudur. Russell ise işte bu tavrı eleştirir. Russell pragmatik için anahtar kavramlardan biri olarak "hakikat"i teşhis eder. Hakikati yanlış ile birlikte ele alır, zira evvela hakikat tanınmalı akabinde yanlıştan sakınılmalıdır (fakat yanlıştan sakınmak hakikate inanmaktan mühimdir).⁷¹ Ortaya atılan hakikat diğer iddia edilenlerle savaşmalı, galip gelen "geçerli hakikat" olmalıdır.⁷² Yani pragmatik gerçeği zihinsel gerçeklerdir. Hakikatte kuzu çevirme asla "yamyam yemeği" olmaz. Birisi gökteki yıldızlar

⁶⁷ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, 1781, 672-3.

⁶⁸ Ch. S. Peirce, *age.*, II. 277.

⁶⁹ Ch. S. Peirce, *age.*, II. 278.

⁷⁰ A. Haşim, *age.*, s. 42.

⁷¹ Bertrand Russell, "Der Pragmatismus", in: B. R., *Philosophische und politische Aufsätze*, ed. W. Steinvorth, Stuttgart, ([1909]/ 1971, s. 64.

⁷² B. Russell, *age.*, s. 96. Tüm tasavvur materyalleri yaşadığımız gezegen üstünde bulunan (B. Russell, *age.*, s. 98) "doğru" ve "yanlış"ların ayırımında sokratik ve şeylerin tetkikinde tümevarımsal bir yol kullanan pragmatik (B. Russell, *age.*, s. 72) (algısal gerçeklikle ilgili sorular felsefenin meselesi olduğu için) daha ziyade fikirlerin tetkiki ile ilgilenir. Bu durumda cevabı da etkileşim neticesinde muhatabın durumu belirler.

hakkında düşünecekse, pragmatik gökteki yıldızların algılanmasını düşündürür. Başka birisi Tanrı'yı düşünecekse, pragmatik Tanrı inancının algılanmasını düşündürür.⁷³

Bu durumda Haşim'in yaptığı ve çok tehlikeli olan şey gerçeklik hakkında verdiği hükümlerin “doğru” kabul edilmesi olacaktır. “Haşim'in doğruları yahut doğru olduğunu düşündükleri ile”, “salt doğru yahut kesinlik” arasınca çok ciddi bir fark vardır. Eylemin algılanma sürecinin analizi ile “doğru-yanlış” hükmü vermek ve tümevarım çok farklı istikametlerdir. Haşim'in tasavvurlarının bir kısmı su götürmez mantıksal çıkarımlardır: “Zekâ nar, ayva ve portakal gibi geç renk ve koku kazanan bir sonbahar mahsulüdür. En az kırk sene güneşte pişmeden bu asil meyve ballanmıyor.”⁷⁴ Bu hüküm Aristoteles'in hükmünü andırır, kolay kolay itiraz edilemez.⁷⁵ “Hiçbir şey lisan kadar bir ağaca benzer değildir. Lisanlar - tıpkı ağaçlar gibi - mevsim mevsim rengini kaybeden ölü yapraklarını dökerler ve tazelerini açarlar. Lisanın yaprakları kelimelerdir.”⁷⁶ Bu hüküm de su götürmez bir hakikat hüviyetindedir.

Buna mukabil Haşim'in bazı hükümleri uzun müddet sürecek tartışmalara zemin hazırlayacak türdendir: “*Bu moda [kürk giyme], dedelerimizin ve ninelerimizin bildiğimiz kürkünü çevirip sırta geçirmek ve kurt veya goril gibi, iri cüsseli bir hayvana benzemek tuhaflığından ibarettir [...] Tırnaklarını uzatıp sivrilten ve vücudunu baştan başa tüylü göstermek isteyen kadın, belli ki insandan başka bir hayvana benzemek için uğraşiyor.*”⁷⁷ Her ne kadar birçok insan hayvanların katledilmesi sebebi ile kürk kullanımına karşı olsa da kürk giyen kadını “hayvan”a teşbih herkesçe kabul edilebilir bir hüküm değildir. Benzer şekilde sinema için yapılan bir değerlendirme “katharsis”⁷⁸ kavramı çerçevesinde kolaylıkla reddedilebilir. Şöyle der Haşim: “*Sinemanın diğer bir fazileti de olgun yaşın, kafatası içinde, bir deste devedikenini gibi sert duran acıtıcı mantığı yerine, çocuk safdilliğini ve kolayca aldaniş kabiliyetini koymasındır.*”⁷⁹ Muhalefetle karşılaşabilecek başka bir hüküm de S. Nazif hakkındadır: “*Ebedî kudretlerle aynı cinsten olan bu adamın [Süleyman Nazif'in] ölmesi,*

⁷³ B. Russell, *age.*, s. 77.

⁷⁴ A. Haşim, *age.*, s. 8.

⁷⁵ Vücut, otuz ile otuz beş arasında en olgun dönemindedir; akılsa yaklaşık kırk dokuz yaşında (Aristoteles, *Rhetorik*, Çev. Krapinger Gernot, Reclam, Stuttgart, 1999, 1390b-10).

⁷⁶ A. Haşim, *age.*, s. 20.

⁷⁷ A. Haşim, *age.*, s. 8-9.

⁷⁸ M. Akif Duman, *Cicero'nun ve Hegel'in Metafor Anlayışları (Mukayese Teorisi)*, Gece Akademi, Ankara, 2019, s. 127-141.

⁷⁹ A. Haşim, *age.*, s. 16.

rüzgârın ebediyen durması gibi insana gayrı tabii görünüyor."⁸⁰ Oysa mesela Y. Kadri, S. Nazif'in son zamanlarındaki tutumunu kendi eli ile kendi *heykelini* yıkmak olarak ve gayet öğelerin nefsinde ve zatında olan özelliklerin ahenkli birleşimi ile ifade eder.⁸¹ "Kara Bir Gün" müellifi⁸² (ki Y. Kadri o vakitler S. Nazif'i "ulvî" olarak niteler) sonradan "bozguncu" olmuştur.⁸³ Haşim'in Çingeneler hakkındaki teşbihleri de ziyadesi ile bireyseldir: "*Çingene, insanın tabiata en yakın kalan güzel bir cinsidir. Zannedilir ki, bu tunç yüzlü ve fağfur dişli kır sakinleri, insan şekline girmiş birtakım neş'eli yeşil ağaçlardır. Çingene, bizzat bahardır.*"⁸⁴

Diğer birçok kullanım ise "edebî tesiri artırmak" gayesi ile yapılan mübalağalardır. Sokakların boşluğunu izah için vebayı kullanmak ([...] cuma gününün bir veba rüzgârıyla süpürülmüş gibi boşalan sokaklar [...])⁸⁵ ve "ineklerin" kutsallığını yağmura bağlamak (Hind'in eski din kitabı olan Veda'larda bulutların sembolik ismi ineklerdir. Kimyanın sonsuz gelişmesine rağmen dünya hâlâ gıdasını, şu semavî memelerden akan sütte arıyor⁸⁶) bu nevidendir.

Misalleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek neticeyi değiştirmeyecektir. Kanaatimizce Russell haklıdır (ki bu imtina sebebi ile Peirce "pragmaticism" kavramını icat eder). Pragmatizmin gerçekleri zihinsel gerçeklerdir. Haşim'in ikna ediciliğinin temelindeki perlokasyonel katmana çekme becerisi "geçerli hakikat" yaratabilme kabiliyetinden ileri gelir.

Netice yahut Haşim'in Sırrı

Eşyanın doğası ile oynamak Haşim'in en mühim meslek sırlarından biridir. Zihinde bir araya gelmesi okurda "tuhaf bir his" hasıl eden müşebbeh ve müşebbehün bihler işaret-işaret, işaret-nesne ve işaret-insan çözümlemesine uygundur.⁸⁷ Bu tavır klişe kullanımların tahrifini de içerir.

⁸⁰ A. Haşim, *age.*, s. 9.

⁸¹ Aynı itimatsızlık tavrı için bk. Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 50-51.

⁸² Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 40.

⁸³ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, 232-233.

⁸⁴ A. Haşim, *age.*, s. 18.

⁸⁵ A. Haşim, *age.*, s. 18.

⁸⁶ A. Haşim, *age.*, s. 19.

⁸⁷ İşaret sistemi ve işaret teorisinin (semiyotik) detayları için bk. M. Akif Duman, "Sabahattin Kudret Aksal'ın Vav'lar'ının Semiyotik Bakımdan (Bühler'in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle'ün Uyuşmazlık (Divergence) Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması", *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. II, S. 4, 2018, s. 11-36; M. Akif Duman, "Charles Sanders Peirce'ü Anlayan Adam:

Mesela “karga” ile “tank”ı zihinde yan yana getirmeye çalışalım. Karganın sembolize ettikleri ile tankın sembolize ettikleri üstünde bir “oyunama” yapılarak ortaya çıkan benzetme Russell’ı bir kez daha haklı çıkarır. Esas makyas “algı” olmalıdır: “Aksine, bu tank [müşebbehün bih] gibi madenî bir zırhla her tarafı kaplı kuşların [müşebbeh: kargaların] yuvarlak kanlı gözü ve çelikten gagası, garip bir tehditle insana doğru çevriliyor.”⁸⁸ Artık “karga” ve “tank” arasındaki rabıta idrak edilmiştir ve “kesin doğru” kabul edilmediği sürece pragmatik sınırlarında faydalıdır. Aynı şekilde bir teşbih-i tesviyede “sıfat, teşbih ve istiare” ile “ölü kelebek” arasında kurulması nerede ise imkânsız olan bir ilgiyi şair icat eder: “Ölüm, bilhassa kitabın eskiden en çok yeniliğini yapan kısımlarını vurmıştu: Sıfatlar, teşbihler, istiareler [müşebbeh] -böcek koleksiyonlarında, toplu iğne ile tutturulan ölü kelebekler [müşebbehün bih] gibi- sahifelerin sathı üzerinde, renkli birer naaş halinde duruyordu.”⁸⁹

Teşbih kavramları ile konuşmak gerekirse A. Haşim’in üslubunu orijinal yapıp pragmatik çerçeve içinde perlokasyonel katmana geçişi temin eden şey müşebbehün bihten ziyade vech-i şebektir. A. Haşim herkesçe bilinen iki ögeyi akla gelmeyecek, ama akla getirildiği vakit yadırganmayacak (bilakis zihnî lezzet verecek) bir benzetme yönü ile birbirine bağlar. Denizi (müşebbeh) file (müşebbehün bih) benzetmek denendiğinde şu ilginin kurulması muhtemel değildir: “Deniz, tehlikeli deniz, uslu bir fil gibi hortumunu toplamış, toprağın çıplak çocuklarını sırtında eğlendiriyor.”⁹⁰ Haşim orijinal bir ilgi kurmakla kalmaz, aslan müşebbehün bihi esaslı yeni bağlantıyı kullanır, başka bağlamlarla destekler: “Denizin çıplak insana bu aşağılaşarak boyun eğişi ne gülünçtü! Morfinle sinirleri uyuşturulmuş, uyuklayan ve çoluk çocuğa gösterilen bir kafes arslanı kadar gülünç! [...] Sarkık etli, iri karınlı kadınlar, saçı dökülmüş erkeklerle, bu dişsiz turnaksız sular içinde boğuşuyor, taklak atıyor, batıyor, çıkıyor ve bir arslan leşyle oynayan sineklerin neşesiyle zıplıyordu.”⁹¹ Detaylarla nerede ise etrafi çevrilip zihnî bir mahfaza içine alınan benzetmelerin nihai amacı bir hükmü desteklemektir: “Denizi sevenler, rüzgâr ve fırtına mevsiminin gelişine kadar sahillere hiç uğramamalıdır.”⁹²

Ömer Seyfettin -I”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 809. 2019, s. 36-44; M. Akif Duman, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -II”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 810, 2019, 56-65.

⁸⁸ A. Haşim, *age.*, s. 25.

⁸⁹ A. Haşim, *age.*, s. 28-29.

⁹⁰ A. Haşim, *age.*, s. 31.

⁹¹ A. Haşim, *age.*, s. 31-32.

⁹² A. Haşim, *age.*, s. 32.

Bir diğer misali tersten analiz etmek, yani evvela hükmü verip ardından bunu desteklemek için takınılan pragmatik tavrı izah etmek de mümkündür: “Şiir bu tarzda bir inilti olmakta devam ettikçe şâir kelimesi, müthiş bir hastalığın ismi gibi, sıhhatli insanları elbette korku ve iğrenme ile titretecektir.”⁹³ Tenkit edilen şiir tarzı, şairliğin (müşebbeh) bir hastalık (müşebbehün bih) gibi sıhhatli insanlara korku ve iğrenme vermesi bakımından (vech-i şebeh) eleştirilmektedir. Ampirik cümleler hakikatin doğası hakkındadır. Bunların ispatına gerek olmaz (Şair, şiir yazan kişiye denir. A. Haşim bir şairdir vb.). Hakikatin analizi ile ortaya çıkan cümlelerde ise kesinlik yoktur.⁹⁴ Dolayısı ile (biri Tanrı’yı düşünecekse, pragmatizmin Tanrı inancının algılanmasını düşünmesi gibi) vazifesi göreceli gerçeklik için kesinlik aramaya çalışan pragmatik bir yerde “yeni bir gerçeklik yaratmak”tır:

“Bu mecmuaların sahifelerini açan kari sanki yanlışlıkla viranede bir bodrumun kapısını aralamış gibidir: Burun, keskin bir taaffün kokusuyla kırıyıyor ve kulak, güya yer altında bir ölüyü gömmek ve ağlamak için toplanmış garip bir cemaatin iniltisi haşyetiyle dikiliyor. Bu keskin koku hangi leşten geliyor? Şiirden! Bu baykuş feryadını duyuranlar kim? Şâirler!”⁹⁵

Sözde edebî mecmuaların sayfalarının açılması (müşebbeh) bir kapının açılmasına (müşebbehün bih) benzetilmekle kalınmıyor, bu kapı “viranede bir bodrumun kapısı” olmak ile algı değiştirilmekte, pragmatik değer artırılmaktadır. Daha sonra “burun” ve “kulak” havassı etrafında çizilen tablo şiirlerin (müşebbeh) keskin koku saçan leşlere (müşebbehün bih) ve şairin de (müşebbeh) baykuş feryadı duyuran kişiye (müşebbehün bih) teşbih edilmesi ile tamamlanır. Bu şekilde kurulan teşbih-i mefrûk Haşim’in en karakteristik tatbiki olan girift yapıya misal teşkil etmektedir. İşte bu girift yapının adı “perlokasyonel katmanda pragmatik bir çerçeve çizmek”tir.

⁹³ A. Haşim, *age.*, s. 12.

⁹⁴ Peirce *The Fixation of Belief*’inde görüleceği üzere idealist ya da ampirik karakterli nesnelciliğin sahte alternatifinden çıkış yolunu ve öznel *partikularismus* veya ondan sadece niceliksel olarak farklılaşmış *kollektivismusu* yardımcı olarak görür. Dolayısıyla hakikatin temel anlamının Dr. Schiller tarafından önemsiz addedilmesi tevekkeli değildir. Mühim olan *algılanabilenin* doğruluk ve yanlışlık değerlendirmesidir (B. Russell, *age.*, s. 84).

⁹⁵ A. Haşim, *age.*, s. 11.

KAYNAKÇA

- Ahmet Haşim, “Şiir Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Dergâh*, nr. 8, 5 Ağustos 1337/1921, s. 113-114 (daha sonra *Piyâle*’de, s. 69-77).
- Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- Apel, Karl Otto, *Schriften zum Pragmatismus und Pragmatizismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M, 1970.
- Apel, Karl Otto, *Transformation der Philosophie, C. II (Das Apriori der Kommunikations-gemeinschaft)*, Suhrkamp, Frankfurt am M, 1976.
- Aristoteles, *Rhetorik*, Çev. Krapinger Gernot, Reclam, Stuttgart, 1999.
- Austin, John Langshaw, *Zur Theorie der Sprechakte*, Reclam, Stuttgart, 1972.
- Danto, Arthur C., *Die Verklärung des Gewöhnlichen. Eine Philosophie der Kunst*. Suhrkamp, Frankfurt a. M, 1984.
- Davidson, Donald, “What Metaphors Mean”, *Critical Inquiry*, S. 5, 1978.
- Duman, M. Akif, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -I”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 809, 2019, s. 36-44.
- Duman, M. Akif, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -II”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 810, 2019, s. 56-65.
- Duman, M. Akif, “John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Speech Act) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Ecir ve Sabır Hikâyesine Atf-1 Nazar”. *Molesto*, C. I, S. 4, 2018, s. 38-52.
- Duman, M. Akif, “Sabahattin Kudret Aksal’ın Vav’lar’ının Semiotik Bakımdan (Bühler’in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle’ün Uyuşmazlık (Divergence) Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması”, *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. II, S. 4, 2018, s. 11-36.
- Duman, M. Akif, *Cicero’nun ve Hegel’in Metafor Anlayışları (Mukayese Teorisi)*, Gece Akademi, Ankara, 2019.
- Duman, M. Akif, *Metafor ve Semiyotik*, Gece Akademi, Ankara, 2019.
- Fisch, Max H., “A Chronicle of Pragmaticism, 1865-1879”, *The Monist*, C. XLVIII, S. 3, 1964, 441-466.
- Freud, Sigmund, *Die Traumdeutung*, Studienausgabe II, Frankfurt am Main, 1900/1972.
- James, William, *Der Pragmatismus. Ein neuer Name für die alte Denkmethode*, Felix Meiner Verlag, 2. Baskı, Hamburg, 1994.

- James, William, *Pragmatism and The Meaning of Truth*. Cambridge, 1975.
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, 1781.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- Martens, Ekkehard, *Texte der Philosophie des Pragmatismus. Charles Sanders Peirce, William James, Ferdinand Canning Scott Schiller, John Dewey*. Reclam, Stuttgart, 1975.
- Morris, Charles W., "Foundations of the Theory of Signs", in: *International Encyclopedia of Unified Sciences* 1, Nr. 2. University of Chicago Press, Chicago, 1938.
- Nietzsche, Friedrich, "Kommentar zu Band 1-13", *Samtliche Werke Kristische Studienausgabe in 15 Banden (KGW)*, Yay. Giorgi Colli, Mazzino Montinari, Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, München, 1999.
- Nogales, Patti D., *Metaphorically Speaking*. CSLI Publications, Stanford/California, 1999.
- Peirce, Ch. S., *Collected Paper of Ch. S. Peirce*, C. I-VI. Yay. Ch. Hartshorne - P. Weiss, Cambridge/Mass. 1931- 1935; C.VII-VIII. Yay. A. W. Burks. Cambridge/Mass. 1958.
- Russell, Bertrand, "Der Pragmatismus", B. R., *Philosophische und politische Aufsätze*, Ed. W. Steinvorth, Stuttgart, [1909]/ 1971, 61-98.
- Searle, John R., *Geist, Sprache und Gesellschaft. Philosophie in der wirklichen Welt*, Çev. Harvey P. Gavagai, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988.
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophische Untersuchungen*, Blackwell, Oxford, 1999.

